

lenő emlékezéshez. A kognitív pszichológus ezeken a bonyolultabb szinteken is elsősorban az emlékre és emlékezésre figyel. Képessé válik ugyanakkor a tudományos párbeszédre, amely az emlékezés fontosságának felismerése által összeköti más társadalomtudományokkal. Számára az emlékezet, mint ismereti rendszer, az emlékező ember és az emlékező társadalom összekapcsolódnak.

Az emlékezés fogalma alatt nemcsak az eseményekre való emlékezést értjük; párban halad a tényekre való emlékezéssel. A megismerépszichológia számára alapvető kérdés e két deklaratív emlékezeti forma kapcsolata, így az is kitűnik, hogy a tények az önéletrajzi emlékezet hátterében álló tágabb tudásstruktúrának is részei. Így a személyesen átélt és elbeszélte történelmi emlékezet is elemezhető az emlékek tapasztalati és tudásbázisa alapján, amely felosztás az emlék személyes átélésének és társas megoszthatóságának irányába is tovább gondolható.

Az emlékezetpszichológus által kézbe vett emlék általában kisebb idői léptékű. Ám ha ezeket az emlékeket élettörténeti perspektívába helyezzük, olyan szemlélethez érkezőnk, amely az elbeszélő embert társas közegbe emeli, élettörténeti tudását és emlékezetét alárendeli egy narratív szervezőelvnek, amely az életről való elmélkedés eszköze. A tudás és az emlékezés személyes és kollektív tapasztalata együttesen tükröződik vissza a narratív gondolkodásban. Ebben a felépítményben a publikus és a privát tapasztalat az emlékezés által egybefonódik; ám hogy tartalmilag mennyire szorosan, az már a tapasztalat formájának a függvénye.

Érdeklődési területem az élenken kiemelkedő emlékek természete és helye az önéletrajzi emlékezet felépítményében. E területen a megélt történelem kiemelkedő (esetenként traumatikus) emlékei is látótérbe kerülnek. Így fogalmazódott meg az a kérdés, hogy ezek a sajtós természetű emlékek miként képesek generációkon át fenntartani a kollektív történelmi emlékezést.

Tanulmányok

- Kónya A. (1998): A személyes emlékek társas természete. In *Kollektív, társas, társadalmi*. Kónya A., Király I., Bodor P. és Pléh Cs. (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kónya A. (1999): Egy erőteljes emlékezeti jelenség: publikus események hírbefogadására való élénk emlékezet. In *Szociológiai Szemle* 4: 114–122.
- Kónya A. (2001): Személyes múlt és történelem: Memoárok. In *Tanulás, kezdeményezés, alkotás*. Pléh Cs., László J. és Oláh A. (szerk.). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 286–293.
- Kónya A. (2002): Szubjektív történelem. (Történelem az önéletrajzi visszaemlékezésben) In *Emigráció és identitás. '56-os magyar menekültek Svájcban*. Kanyó T. (szerk.). Budapest: L'Harmattan-MTA Kisebbségkutató Intézet, 149–162.
- Kónya A. (2006): *Történelem az élettörténelemben. Megtorlások a XX. századi Magyarországon*. (Szerkesztés alatt.) Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár.

Kovács Éva (szociológus, MTA Szociológiai Intézet)

Kutatásaim során elsősorban nem oral history típusú interjúkat készítettem, hanem a narratív élettörténeti interjú módszert alkalmaztam. A narratív interjú már több évtizedes múltat tekint vissza. Szülőanyja az oral history volt, mely az 1920-as évektől kezdődően erős politikai

indíttatással forradalmasította a történeti kutatásokat. Új forrást emelt be a történeti vizsgálódások fókuszába: az interjút. Módszertanilag kezdetben kevésbé kidolgozott technikákkal arra törekedett, hogy a történelem *underdog* jainak (az indiánoknak, a kisebbségeknek, a munkásságnak stb.) – melyekről nem rendelkeztek hasonló mennyiségű történeti forrással, mint más társadalmi csoportokról – a társadalomtörténetét feltárja. Talán az indíttatásból is következően az oral history általában máig azoknak a társadalmi rétegeknek az élet- és mentalitástörténetét kutatja, melyekről nem rendelkezünk társadalomtörténeti tudással. Az oral history kelet-európai recepciójára is jellemző, hogy olyan történelmi eseményeket és társadalmi csoportokat kutat, melyekről nincs más hasonló jellegű forrás. Az interjúalanyok így elsősorban – akár a strukturált interjúnál – „adatközlők”, akiknek az emlékezetén (élményeinek felidézésén) keresztül addig ismeretlen történelmi események, összefüggések rekonstruálhatók. Ilyen céllal készültek monográfiák például az 1956-os forradalom „fehér foltjairól”, illetve a közép-európai soárol.

Éppen a módszertani kidolgozatlanság és történelmi „tények” rekonstruálására való törekvés, az „objektív” élettörténet előfeltételezése adják az amúgy gazdag ismeretanyagot szolgáltató oral history korlátait. Egyfelől, hogy a várakozásokkal ellentétben ez az interjú módszer sem teszi lehetővé annak megválaszolását, mi is történt valójában. Másfelől azt, hogy a módszer nem reflektál (mert nem is kérdése) az emlékezet, az élmény és az egykori esemény közötti különbségekre, azaz arra a folyamatra, ahogy a szubjektum – tudattalannul – a múltjából a „megőrzendőt”, az „emlékezetre méltót” kiválasztja. Éppen ezért az oral history megújítói – Bartlett (1985) immár klasszikus művére támaszkodva – is elismerik: emlékezetünk úgy működik, hogy a korábbi élményeket a jelen szemszögéből, „válogatjuk ki” és újraértelmezzük, vagyis nem az egykori „objektív” valóságot (s végképp nem az igazságot) idézzük fel. Mindemellett látni kell, hogy az oral history szemléletmódjába nem épült be a mai, fenomenológiai szemléletű társadalomtudomány azon elképzelése, amely szerint az emlékezéssel, az élmények felidézésre való méltatásával jön létre (narratív) identitásunk is.

Az oral history fenti hiányosságainak meghaladására, a módszer és az interjú mint forrás filozófiai, társadalomelméleti és lingvisztikai újraértelmezésére tett kísérletet az 1970-es évektől kezdve az élettörténet-kutatás, mely a hermeneutikai esetrekonstrukciós elmélet kidolgozásával új keretek között készítette és elemezte az interjúkat. Tudatosan kereste a kapcsolatot a személyes és a társadalmi között, választ akart találni a nemzedéki váltások és az emlékezet közötti kapcsolat kérdésére, a reflexív társadalmak és az élettörténet összefüggéseire. A módszer mára szakdiszciplínává vált, s a francia és a német szociológián keresztül az angolszász társadalomtudományokat is meghódította.

A biográfiakutatás, lassacskán elszakadva a történeti és emlékezetkutatásoktól, elméletileg inkább a filozófiában és az irodalomelméletben megújuló narratológiában fedezte fel kapcsolódási pontjait (Oevermann 1979, 1983; Rosenthal 1986, 1989; Schütze 1983). A biográfiakutatás a rendszerváltás utáni Kelet-Európában szükségszerűen találta meg új kutatási irányait a politikai és társadalmi átmenet, a közelmúlt élettörténeti rekonstrukciója s az identitáspolitikai témáiban (lásd pl. Breckner, Kalekin-Fischman és Miethe 2000). E módszer szerint élettörténet, emlékezés és identitás (önbemutató) egymással szorosan összefonódó fogalmak.

Az oevermanni objektív hermeneutikán alapuló és Schütze, majd Rosenthal által kidolgozott narratív élettörténeti interjúkat készítő és az abban nyert szöveg hermeneutikai esetrekonstrukciójával dolgozó módszer alap gondolata, hogy ha olyan interjút készítünk, melyben

az életrajzi elbeszélő maga strukturálhatja saját élettörténetének elbeszélését, akkor a keletkező szöveg egyszerre hordozza a felidézett múlt emlékeit és a jelen perspektíváját is. „Ha az életrajzi elbeszélést olyan társadalmi konstrukciónak fogjuk fel, amely egyszerre foglalja magában a társadalmi valóságot és az alany élményvilágát, azzal a kérdéssel kell szembenéznünk: miképpen rekonstruálhatunk egy olyan társadalmi struktúrát, amely az élettörténeti tapasztalatok és a társadalmilag meghatározott sémák interakciója során újra és újra megfogalmazást nyer, és eközben meg is változik” (Rosenthal 1995: 12).

Az interjú helyzetben keletkező szöveg alapja a „világot megtapasztaló léten” nyugvó átfogó életrajzi konstrukció. Az életrajzi konstrukció, bár folytonos változásban van, mégis stabil szerkezet. A szöveg létrehozása folyamán a háttérben láthatatlanul meghúzódva kezdek azért, hogy a pillanatban és a pillanatnyi interjú révén keletkező szöveg ne legyen véletlenszerű, önkényes. A bemutatásra kerülő epizódok kiválasztását a pillanatra, a helyzetre is reflektálva ez az átfogó szerkezet határozza meg.

Az élettörténeti narratíva elemzésével az értelemrögzítési folyamat megértésére törekszünk, arra, hogy bemutassuk, hogyan hat egymásra megélt és elbeszélte élettörténet, s hogy ezáltal kibontsuk a narratív és személyes identitás közötti kapcsolatot. Az élettörténeti narratívák, akár csak bármely más történelmi dokumentum, „valójában ugyanolyan homályosak, mint azok a szövegek, amelyeket irodalomkritikusok elemeznek. Pedig a dokumentumokban megjelenő világ sem könnyebben hozzáférhető. Egyik sem inkább »adott«, mint a másik. A történelmi dokumentumok homályossága valójában minden új történelmi narratíva megszületésével fokozódik. Minden új történelmi munka csak növeli azoknak a lehetséges szövegeknek a számát, melyeket értelmeznünk kell, ha egy adott történelmi miliőről teljes és hű képet akarunk festeni. Az elemzés alá vett múlt és az elemzés nyomán megszületett történelmi munkák paradox kapcsolatban állnak: minél többet tudunk a múltról, annál nehezebben tudunk általános kijelentéseket megfogalmazni róla” (White 1997: 84–85). Nem lehet hát célunk az „objektív” igazság vagy „objektív” történet, történelem felderítése. Kutatóként nem tehetünk mást, mint hogy mi is a saját értelmező szövegünkbe foglaljuk azt a tudást, amelyhez az interjúk elemzésével jutottunk.

Hivatkozott irodalom

- Bartlett, F. C. (1985): *Az emlékezés*. Budapest: Gondolat.
- Breckner, R., D. Kalekin-Fischman és I. Miethe (2000): *Biographies and the Division of Europe*. Opladen: Leske & Budrich.
- Oevermann, U. (1979): Die Methodologie einer „Objektiven Hermeneutik” und ihre allgemeine forschungslogische Bedeutung in den Sozialwissenschaften. In *Interpretative Verfahren in den Sozial- und Textwissenschaften*. H. G. Soeffner (szerk.). Stuttgart: Metzler, 352–434.
- Oevermann, U. (1983): Zur Sache. Die Bedeutung von Adornos methodologischem Selbstverständnis für Begründung einer materialen soziologischen Strukturanalyse. In *Adorno Konferenz 1983*. L. V. Friedeburg és J. Habermas (szerk.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Rosenthal, G. (1989): The Biographical Meaning of a Historical Event. In *International Journal of Oral History* 10(3): 183–193.
- Rosenthal, G. (1995): *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte, Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibung*. Frankfurt–New York: Campus.
- Schütze, F. (1983): Biographieforschung und narratives Interview. In *Neue Praxis* 13: 283–294.
- White, Hayden (1997): *A történelem terhe*. Budapest: Osiris–Gondolat.